

Paxton rzucił na wagę całą gorliwość reżimu Vichy w realizacji na terytorium Francji *de la solution finale* [...]. W sumie bilans moralny i polityczny, społeczny i ideologiczny wykazały całkowite bankructwo polityki Vichy i stąd zasługa omawianego syntetycznego zarysu, który zasługiwałby z pewnością na udostępnienie polskiemu czytelnikowi.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Poznań)

J. K. Kołosowska, *Pannonia w I-III wiekach*. Izd. „Nauka”, Moskwa 1973, ss. 253.

Książka jest (według informacji wydawcy) pierwszą w radzieckiej historiografii pracą poświęconą historii Panonii — najważniejszej prowincji rzymskiej nad Dunajem. Autorkę interesuje przede wszystkim proces wzajemnego przenikania pierwiastków miejscowych i rzymskich w społeczno-ekonomicznym życiu Panonii. Stąd też cztery (łącznie 150 stron) spośród siedmiu rozdziałów zawierają omówienie lokalnych gmin plemiennych, charakteru kolonizacji, rozwoju struktury municipalnej oraz miast rzymskich, a także analizę niewolnictwa w Panonii. Pozostałe rozdziały przedstawiają Panonię sprzed podboju rzymskiego, następnie jego przebieg oraz stosunki, już jako prowincji rzymskiej, z sąsiednimi plemionami.

Badania Autorki, oparte na łacińskich źródłach epigraficznych, łacińskiej i greckiej literaturze oraz danych numizmatycznych przyczyniają się do poznania miejsca prowincji w całości imperium oraz ukazują złożoność problematyki społecznych i ekonomicznych stosunków w pozaitalskim świecie rzymskim.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

Le droit privé romain. Textes choisis et présentés par Jean Gaudemet. Librairie Armand Colin, Paris 1974, ss. 416.

Popularnonaukowa praca Gaudemeta nie jest podręcznikiem rzymskiego prawa prywatnego ani też zwykłym wyborem tekstów źródłowych. Celem jej jest wprowadzenie szerokiego kręgu czytelników w problematykę prawa rzymskiego, pokazanie różnorodności źródeł jego tworzenia i poznania, ponadto zobrazowanie sposobu rozumowania rzymskich jurystów.

Książka składa się z dwu części, przy czym pierwsza (*Présentation*, ss. 5 - 205), o charakterze wykładu instytucji rzymskiego prawa prywatnego, jest wprowadzeniem do drugiej (*Textes*, ss. 207 - 412), tj. do wyboru tekstów, przełożonych na język francuski i opatrzonych niekiedy krótkimi komentarzami.

Wykład instytucji (wraz ze wskazaniem na podstawową literaturę naukową) obejmuje pięć rozdziałów: les personnes, biens, successions, obligations — oraz — la procedure. Odpowiednio do tego wybrane zostały przez Autora i usystematyzowane teksty źródłowe. Różnorodność ich jest wielka: konstytucje cesarskie i uchwały senatu, ustawy, dokumenty (także papirologiczne) prywatnych czynności prawnych, źródła literackie, fragmenty prac prawników rzymskich (Instytucje Gajusa, Regulae Ulpiani, Sentencje Paulusa) oraz — oczywiście — duży wybór tekstów z kodyfikacji justyniańskiej.

Sygnalizowane już (Labeo 20,2, s. 296) szerokie powodzenie książki J. Gaudemeta wydaje się uzasadnione.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

Matuš Kučera, *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Studie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. — 13. storiči*, Bratislava 1974, Veda — Vyd. Slovenskej Akadémie Viedy, s. 450.

Autor, docent na Wydziale historycznym Uniwersytetu w Bratisławie, dał się już poznać międzynarodowej opinii mediewistów jako wytrawny badacz dziejów społecznych. W obecnym tomie (rozprawa habilitacyjna złożona wydawnictwu w 1969 r.) kreśli obraz stosunków społeczno-gospodarczych, jakie ukształtowały się na obszarze Słowacji po jej podboju przez Madziarów. Ponad połowa książki, utrzymanej w konwencji studiów a nie jednolitego wykładu (do s. 258), poświęcona została problemowi osadnictwa oraz zajęć produkcyjnych ludności. W części drugiej, obrazującej społeczną strukturę społeczeństwa, najwięcej miejsca poświęcono niewolnictwu (s. 259 - 334). Ponadto omówione zostały tam: przeżytki ustroju rodowo-plemiennego (Autor uznaje występujące w XIX w. na obszarze Słowacji wspólnoty jako zjawisko wtórne), formowanie się domeny monarszej oraz sposób jej organizacji. W tym ostatnim zakresie najobszerniej potraktowana została sprawa ludności służebnej (s. 368 - 382). Naprawdę pięknie wydana pozycja (papier, 54 ilustracje) uzupełniają streszczenia w języku niemieckim i rosyjskim, obszerna bibliografia oraz indeksy osób i przedmiotów. Dzięki wnikliwym analizom autorskim książka stanowi poważny krok naprzód w zakresie poruszanego tematu. Kodyfikuje, a zarazem poszerza obraz traktowanego wycinka przeszłości, stanowiąc na wiele lat fundamentalne studium, bez którego nie będą mogli się obejść nie tylko historycy słowaccy, lecz również wszyscy sławiści oraz badacze przeszłości Węgier.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihrem mittelalterlichen Grundlagen. München 1973, Oldenbourg, t. I — Peter Feldbauer, *Herren und Ritter*, s. 267; t. II — Herbert Knittler, *Städte und Märkte*, s. 178; Ernst Bruckmüller, Helmuth Stradal, Michael Mitterauer, *Die Prälaten; Täler und Gerichte; Ständegliederung und Länder Typen*, s. 239. Sozial — und Wirtschaftshistorische Studien hrsg. vom A. Hoffmann und M. Mitterauer. Institut für Wirtschafts — und Sozialgeschichte — Universität Wien.

Główny cel pracy stanowi pokazanie procesów formowania się stanów i ich politycznej aktywności w aktualnie znajdujących się w granicach Austrii historycznych ziemiach — Górnej i Dolnej Tyrolu Styrii, Karyntii. I tak opracowane zostały dzieje aż po XV w. następujących stanów: pańskiego i rycerskiego (t. I), mieszczańskiego (t. II), prałatów oraz wolnych chłopów (t. III). Każde studium (nb. uderza dbałość redakcyjna w zakresie ujednolicenia toku wywodów) poza wprowadzeniem, omawia właściwy mu temat oddzielnie dla poszczególnych terytoriów, wnioski ogólniejszej natury prezentując w konkluzjach. Według tego samego schematu zostało napisane także podsumowujące ujęcie M. Mitterauera poświęcone procesowi kształtowania się struktur stanowych. Oparte na wyczerpującej analizie źródeł i literatury studia stanowią cenny dorobek nie tylko austriackiej historiografii, lecz również bezcenną pomoc przy wszelkich badaniach porównawczych w skali Europy środkowej.

Dzieło jest owocem zespołowej pracy grona badaczy przynależnych do tzw. średniego pokolenia, kierowanych przez profesora M. Mitterauera, skupionych wokół wiedeńskiego Instytutu Historii Społeczno-Gospodarczej. Znalazł się wśród nich jeden prawnik, H. Stradal, asystent w wiedeńskim Instytucie Historii Prawa Niemieckiego i Austriackiego.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Repräsentation und Parlamentarismus in Bayern vom 13. bis zum 20. Jahrhundert. Eine politische Geschichte des Volkes in Bayern, Bd. I — Karl Bosl, Die Geschichte der Repräsentation in Bayern. Landständische Bewegung. Landständische Verfassung Landesausschuss und altständische Gesellschaft, München 1974, C. H. Beck, s. XII, 294.

Zarys dziejów instytucji przedstawicielskich w Bawarii zakrojony na dwa tomy (t. II, pióra L. Lenka, poświęcony XIX i XX w. znajduje się w przygotowaniu), pod ogólną redakcją K. Bosla, powstaje w wyniku wspólnych starań Komisji Historii Krajowej przy Bawarskiej Akademii Nauk oraz miejscowego Landtagu. Zamiarom autorów dzieła było przede wszystkim uprzytomnienie społeczeństwu faktu, że na obszarze Niemiec istniały od późnego średniowiecza tradycje życia parlamentarnego, porównywalnego z urządzeniami powstającymi paralelnie w wielu państwach ościennych. Zamiar to tym cenniejszy, że poszczególnym krajom niemieckim brak jest przeważnie nowocześnie przygotowanych historii lokalnego parlamentaryzmu. Sprawy te prezentowane są współcześnie raczej przez badaczy obcych, że wspomnę ogólne zarysy R. Folza czy F. Carstena. Owo poszukiwanie historycznych antecedenencji powoduje niekiedy, że autorzy swoje uogólnienia formułują w sposób zbyt ponadczasowy, jak to ma na przykład miejsce z ogólną definicją zgromadzeń przedstawicielskich: „Parlamenty są świątyniami wolności, samookreślenia i odpowiedzialności (za wspólne dobro); stanowią one dla politycznie myślących i działających społeczności poligon, na którym zyskują one legalną możliwość sprawowania kontroli nad władzą państwową i współuczestniczenia w kształtowaniu swych politycznych losów” (s. IX).

K. Bosl, wybitny mediewista niemiecki, wnikliwy badacz, a zarazem organizator badań zespołowych, łączy w jedno: przenikliwość analityka źródeł, szerokość horyzontów myślowych oraz znakomite pióro. Opracowaną przez siebie materię podzielił między sześć rozdziałów traktujących kolejno o: ogólnych zagadnieniach przedstawicielstwa w dobie feudalizmu; narodzinach ustroju stanowego na przykładzie Bawarii, widzianej zresztą w szerokiej, komparatystycznej perspektywie; formowaniu się systemu przedstawicielskiego między XIV a XVI w.; dalszej ewolucji instytucji aż po XVIII w. (rozdz. IV i VI); ustroju społeczno-politycznym dwóch nabytków terytorialnych właściwej Bawarii, mianowicie częściach Frankonii oraz Oberpfalzu (rozdz. V). Całość dzieła, wykorzystującego zarówno stosowne materiały źródłowe, jak też literaturę przedmiotu zamykają indeksy osobowy, geograficzny i rzeczowy (szkoda, że pominięto bibliografię źródeł i opracowań). Uzupełnia je aneks źródłowy, w którym przedrukowano z trudno dostępnych pozycji — pierwszy przywilej stanów bawarskich z 1311 r. oraz generalne potwierdzenie praw stanowych z 1785 r. (s. 214 - 252). Ożywia tekst 15 ilustracji na kredzie w postaci wkładki po s. 240. Jeszcze bardziej uprzyjemniłoby wywody Autora, zwłaszcza cudzoziemcom, dodanie kilku mapek.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Donald R. Kelley, *François Hotman A revolutionary's Ordeal*, Princenton University Press 1973, ss. 386, indeks osobowy.

Studia nad dziejami europejskiej nauki prawa coraz częściej w ostatnich latach opuszczają postromanistyczną optykę dziejów średniowiecznych szkół prawnych. W tych nowych zainteresowaniach po *mos italicus* coraz więcej uwagi poświęca się czołowym reprezentantom szkoły francuskiego humanizmu prawniczego (*mos gallicus*), postaciom, poglądom i sporom Alciata, du Mouliná, Barona, Baudouina, Cuiasa, roli dla nauki prawa Budé i Ramus. Publikowana świeżo książka Kelley'a to pierwsza obszerna biografia Franciszka Hotmana (1524 - 1590), wielkiego prawnika, myśliciela politycznego i działacza francuskiej Reformacji, znakomitego erudyty i historiografa w tym niezwykle prężnym i dynamicznym rozwoju tej nauki znaczoną takimi nazwiskami, jak choćby tylko w kręgu prawników Bodin i Baudouin.

Książka Kelley'a oparta jest na bogatym zasobie źródeł i ukazuje nam sylwetkę głośniego Autora „Antitribonian” (*Antitribonian ou discours d'un grand et renommé Iuriconsulte de nostre temps. Sur l'estude des lois.*, opr. 1567, publikowane drukiem 1603), nonkonformistę i wielokrotnego wygnańca, na bogatym tle epoki, sporów ideologicznych i politycznych, w których brał tak żywy udział jako Autor wielu pism ulotnych, traktatów i polemik. Żałować przecież należy, iż przyjął Autor w swej książce wyłącznie chronologiczny układ materii, preferując siłą rzeczy „wydarzenia” od analiz poglądów i rozwoju Hotmana jako uczonego. W tej mierze książka przynosi wyraźny niedosyt dla czytelnika-historyka prawa, także i dlatego, iż Autor nie wykorzystał ważkich w tej mierze prac V. Piano Mortari, a zwłaszcza jego książki pt. *Diritto romano e diritto nazionale in Francia nel secolo XVI*, Milano 1962.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Poznań)

Carl Stephenson — Frederick George Marcham, *Sources of English Constitutional History. A Selection of Documents*, wyd. 2. poprawione, wyd. F. G. Marcham, t. I, *From A. D. 600 to the Interregnum*, t. II, *From the Interregnum to the Present*, New York 1972, Harper & Row, ss. XXX+502+XVII, XXX+450 (numeracja ciągła od t. I)+XII

Wydany po raz pierwszy w 1937 r. przez dwóch naukowców amerykańskich wybór tekstów źródłowych z dziejów ustroju Anglii doczekał się drugiego rozszerzonego wydania. Uzupełniony on został o wzmianki o najnowszej literaturze przedmiotu we wstępnych komentarzach do każdego rozdziału i w zestawieniach bibliograficznych, które kończą obydwie tomy, jak również o cały rozdział, obejmujący ewolucję ustroju Wielkiej Brytanii w latach 1936 - 1966. Prezentowany zbiór przeznaczony jest na użytek dydaktyczny. Wszystkie teksty są więc podawane we współczesnym języku angielskim, bez względu na brzmienie oryginału. W ten sposób zbiór ten naśladuje, ale i zastępuje, bardzo już przestarzałe wydawnictwo Adamsa i Stephensona z 1901 r.

Wydawnictwo Stephensona i Marchama stwarza niewątpliwie możliwość ogólnego zapoznania się z ewolucją ustroju Anglii. Nie może ono, oczywiście, zastąpić przy badaniach bardziej szczegółowych innych wydawnictw źródłowych o charakterze ogólnym, a zwłaszcza cyklu „Documents and Commentary” odnoszącego się

do każdego, poczynawszy od XVI stulecia dziejów Anglii (por. rec. CPH, t. XXIII, z. 2, 1971 s. 255 - 256) oraz nieukończonej jeszcze, wydawanej od 1953 r. pod redakcją D.C. Douglasa 12-tomowej serii English Historical Documents.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Peter N. Walker, *Punishment. An illustrated History*, Newton Abbot 1972, ss. 159.

Historia prawa karnego, dzieje więziennictwa czy też dzieje systemów penitencjarnych nie są bogato reprezentowane w historiografii światowej, a zwłaszcza odzuwa się brak opracowań syntetycznych. W tej sytuacji każde ogólniejsze opracowanie nawet o czysto popularnej szacie wykładu powinno być odnotowane. Omawiana publikacja sprawia niestety dotkliwy zawód. Pomimo bardzo ogólnego tytułu poświęcona jest w zasadzie tylko sprawom angielskim i to głównie dla okresu 1558 - 1970. Jeżeli można by Autorowi wybaczyć fakt, iż wyszedł w swej dokumentacji poza ogólnie znane opracowania i zbiory drukowane niektórych źródeł angielskich, to nie można akceptować samej metody i koncepcji pracy, która polega na niesystematycznym, przeplataniem konkretnymi przykładami z praktyki sądowej, opisie różnych form i środków wymierzania kary w poszczególnych epokach. Opisy te są pozbawione zarówno prób interpretacji omawianych zjawisk, jak i powiązania ich z przemianami w rozwoju społecznym, politycznym, cywilizacyjnym. Niedosyt pozostawia także rozdział ostatni traktujący jakże ważki problem abolicjonizmu: „To Hang or not to Hang?” (s. 132 - 147). Na uznanie zasługuje za to bogaty i ciekawy zestaw ilustracyjny, oparty co do okresu Ancien Régiméu na zbiorach British Museum. Potrzeba społeczna tego typu publikacji, mogących stanowić ważki element dla zrozumienia dziejów cywilizacji europejskiej, jest wyraźna. Szkoda, iż omawiana praca nie spełnia swego zadania.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Poznań)

John Cannon, *Parliamentary Reform 1640 - 1832*, Cambridge 1973, University Press, ss. XIX+333.

Znany z pracy o wydarzeniach politycznych lat 1782 - 1784 (*The Fox-North Coalition. Crisis of the Constitution 1782 - 1784*, Cambridge 1969 — rec. CPH, t. XXIV, z. 1, 1972 s. 269 - 270) wykładowca historii Uniwersytetu w Bristol, J. Cannon, przedstawił tym razem książkę, omawiającą jedno tylko, za to jakże ważne, zagadnienie — na przestrzeni prawie dwóch stuleci. Tym zagadnieniem jest walka o „reformę parlamentarną”, a ściślej mówiąc, o usunięcie rażących niesprawiedliwości w angielskim systemie reprezentacji — przez odebranie prawa wysyłania posłów „zgniłym miasteczkom”, przez nadanie praw wyborczych nowszemu, szybko rozwijającemu się ośrodkom miejskim oraz przez ujednolicenie prawa wyborczego.

Przełomowe w tej dziedzinie znaczenie — przełomowe w tym sensie, że było początkiem dalszego stopniowego rozwoju, którego rezultatem stało się wprowadzenie demokratycznego prawa wyborczego — miała, jak wiadomo, reforma Greya z 1832 r. Prezentowana praca kończy się omówieniem genezy i znaczenia tej re-

formy. Warto jednak zwrócić uwagę na to, gdzie Autor rozpoczyna swoje rozważania. Tradycyjnie, mówiąc o genezie reformy Greya nie wykraczano raczej poza początek panowania Jerzego III. J. Cannon poświęcił zaś wiele uwagi zarówno różnorodnym projektom, jak i — znajdującej wyraz w „Instrumencie Rządzenia” — próbie realizacji „reformy parlamentarnej” w okresie Rewolucji. Postanowienia „Instrumentu Rządzenia” były przecież w tym przedmiocie bardzo zbliżone do rozstrzygnięć ustawy 1832 r. Dzięki przyjęciu tak wczesnego punktu wyjścia swoich rozważań mógł Autor postawić wiele ważkich problemów — włącznie z nader istotnym dla zrozumienia dziejów całego porewolucyjnego stulecia problemu nadzwyczaj konserwatywnego nastawienia wszystkich podstawowych odłamów politycznych, które znalazło odzwierciedlenie w kompromisie 1688 r.

Pełna wielu interesujących faktów i — nierzadko — kontrowersyjnych ocen praca J. Cannona w poważnym stopniu uzupełnia i porządkuje wiedzę w zakresie kształtowania się nowoczesnego systemu reprezentacji w Wielkiej Brytanii.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Audrew Dunsire, *Administration. The Word and the Science*, London 1973, Martin Robertson & Co Ltd, ss. X+262.

Przedstawiciele angielskich nauk administracyjnych, nieco podobnie do swoich kolegów niemieckich, nie stronią od podejmowania różnorodnych zagadnień historycznych. Pierwszy angielski podręcznik powszechnej historii administracji został zresztą napisany właśnie przez przedstawiciela tej grupy nauk, E. N. Gladdena (rec. CPH, t. XXVII, z. 1, 1975 s. 151 - 155). A. Dunsire, starszy wykładowca Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu w York (anglosaskie nauki administracyjne wyrosły z nauk politycznych i do dzisiaj utrzymują z nimi ścisły związek) zajął się w prezentowanej pracy ustalaniem znaczenia terminu „administracja” (w rezultacie znalazł aż 15 jego odmiennych znaczeń), jak również niektórymi podstawowymi problemami współczesnej brytyjskiej teorii administracji (takimi jak stosunek administracji do polityki, stosunek między administracją publiczną i prywatną czy zagadnienia biurokracji, centralizacji i specjalizacji). Zarazem jednak Autor poświęcił niemało uwagi dziejom samego terminu „administracja”, jak i, zwłaszcza, dziejom nauk administracyjnych. Oparte prawie wyłącznie na literaturze anglosaskiej omówienie rozwoju nauki kontynentalnej nie wydaje się zanadto interesujące, o ile zestawzić go z obfitą i poważną niemiecką, francuską i włoską literaturą przedmiotu. Zupełnie inaczej jest natomiast z — raczej mało znaną — dziewiętnastowieczną literaturą angielską, która podejmowała zagadnienia administracyjne. Przede wszystkim dzięki prezentacji tej właśnie literatury praca A. Dunsire jest, jak można sądzić, godna uwagi historyków administracji.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Brian P. Levack, *The Civil Lawyers in England 1603 - 1641. A Political Study*, Oxford 1973, The Pergamon Press, ss. XII+310.

Głęboki konflikt społeczny, który doprowadził ostatecznie do wybuchu rewolucji angielskiej, przybierał, jak wiadomo, z jednej strony postać religijną (konflikt między purytaniem i kościołem anglikańskim), z drugiej postać politycz-

no-prawną (konflikt między Koroną i parlamentem). Siłę parlamentu umacniało to, że występował on w sojuszu z większością prawników, przede wszystkim zaś z większością praktyków Common Law. To właśnie *common lawyers* dostarczali parlamentowi podstawowych argumentów w bardzo prawniczej, jeśli szło o formy, walce z występującym pod hasłami absolutyzmu obozem monarszym. W tej walce i obóz monarszy mógł liczyć na poparcie i pomoc prawników. Wspierała go część *common lawyers*, zwłaszcza sędziowie (por. np. W. J. Jones, *The Politics and the Bench*, London-New York 1971 — rec. CPH, t. XXV, z. 1, 1973 s. 191 - 193), przede wszystkim jednak główne oparcie stanowili dlań uprawiający prawo rzymskie *civil lawyers* — *civilians*.

Prawo rzymskie — „prawo cywilne” — było, jako jedyna po Reformacji gałąź prawa, wykładane w Oxford i Cambridge. Znajdowało też ono, co prawda bardziej teoretyczne niż praktyczne (z uwagi na oczywistą rozbieżność między opartą na Corpus Iuris Civilis teorią a opartą na wielu lokalnych zwyczajach praktyką) zastosowanie w Wysokim Sądzie Administracji, w sądownictwie kościelnym i w — prawie zresztą nieczynnym — Wysokim Sądzie Rycerskim (High Court of Chivalry). Doktorzy prawa cywilnego z Oxfordu czy doktorzy praw z Cambridge obsadzali również — poza wymienionymi sądami, w odniesieniu do których posiadali monopol — wiele stanowisk w Sądzie Kanclerskim czy w obu Sądach Wysockiej Komisji.

Środowisko *common lawyers* jest stosunkowo dobrze zbadane (por. np. W. R. Rest, *The Inns of Court under Elizabeth I and the Early Stuarts*, London 1972 — rec. CPH, t. XXVI, z. 1, 1974 s. 250 - 252). Natomiast o *civil lawyers* było dotąd niewiele wiadomo. Prezentowana praca, która stanowi przeróbkę rozprawy doktorskiej broniącej w 1970 r. na Uniwersytecie Yale, jest zaś, jak stwierdził Autor, „zbiorową biografią angielskich civil lawyers z pierwszych dziesiątków lat XVII w.” Obok „biografii zbiorowej” mamy zresztą także — w aneksie — indywidualne biografie wszystkich 200 żyjących wówczas doktorów praw (s. 205 - 282).

Autor sumiennie zbadał, na podstawie materiałów rękopiśmiennych i drukowanych, pochodzenie społeczne i stan majątkowy *civil lawyers*, jak i — przede wszystkim — ich poglądy polityczne, prawne i religijne oraz stanowisko, jakie zajmowali wobec konfliktów swego czasu. Większość „cywilistów” stawała, oczywiście, po stronie obozu królewskiego; czyniła to jednak na ogół nie tyle z przekonania, co ze względów oportunistycznych — z uwagi na piastowanie urzędów w hierarchii sądowej, administracyjnej czy, zwłaszcza, kościelnej. Wbrew temu, co głosili ich przeciwnicy, *civil lawyers* nie zajmowali raczej pozycji ofensywnych. Wielu z nich wyrażało wprawdzie poparcie dla określonej postaci absolutyzmu, jednakże nie mieli oni zamiaru zastąpienia Common Law uprawianym przez siebie „prawem cywilnym”. Przeciwnie, musieli się oni bronić przed ofensywą *common lawyers*, którzy dążyli do poważnego ograniczenia jurysdykcji sądów „prawa cywilnego”, jak i przed atakami purytan, którzy zjadale zwalczali jurysdykcję kościelną, zwłaszcza w sprawach karnych. Profesja *civil lawyers* nie uległa likwidacji w czasie Rewolucji — nie miała część „cywilistów” poparcia zresztą, znów ze względów oportunistycznych, nowy reżim — jednakże nie zdołała się już potem podnieść i zakończyła swe istnienie w XIX w.

Prezentowana praca stanowi istotny przyczynek do dziejów angielskiego stanu prawniczego — a więc, zarazem, do dziejów prawa angielskiego. Jedynym poważniejszym zarzutem, jaki by można wysunąć wobec niej z tego punktu widzenia, byłoby zbyt pobieżne, jak się wydaje, ukazanie związków między „prawem cywilnym” i Equity Law (por. s. 278). Praca ta dostarcza jednocześnie wiele interesującego materiału z dziedziny doktryn politycznych i prawnych Anglii doby przedrewolucyjnej.

Iselgret Dambacher, *Christian Wilhelm von Dohm. Ein Beitrag zur Geschichte des preussischen aufgeklärten Beamtentums und seiner Reformbestrebungen am Ausgang des 18. Jahrhunderts*. Mit einem Geleitwort von Prof. Dr. Hans Thieme, Bern — Frankfurt/M 1974, Herbert Lang — Peter Lang, Europäische Hochschulschriften, Reihe III, Bd. 33, ss. 10 nlb.+482+8+XVIII.

Jak wynika z podtytułu, ta biografia niemieckiego uczonego i myśliciela, a zarazem pruskiego, potem westfalskiego, urzędnika i dyplomaty, który żył w latach 1751-1820, ma stanowić przyczynek do dziejów całego pruskiego korpusu urzędniczego epoki oświecenia oraz jego dążeń reformatorskich. Autorka nie starała się wychodzić poza opis życia i twórczości swojego bohatera. Jednakże i życie, i twórczość Ch. W. Dohma (od 1786 r. von Dohma) były na tyle interesujące, że istotnie mogły stać się przedmiotem obszernego opracowania i można je było traktować jako przykład ogólniejszych tendencji, występujących w łonie części wysokich urzędników Prus.

Bohater pracy — przez 3 lata, u progu swej kariery, profesor nauki finansów i statystyki w Kassel — pozostawił po sobie bogatą spuściznę naukową i publicystyczną z dziedziny szeroko rozumianej, jak ją w XVIII w. ujmowano, statystyki jak również ekonomii politycznej, historii, polityki i zagadnień społecznych. Utrzymywał ściśle kontakty z najwybitniejszymi umysłami Berlina okresu panowania Fryderyka II. Od 1786 r. brał udział w życiu politycznym Niemiec. Został bowiem wówczas przedstawicielem władcy Prus posiadany przez niego księstwo Cleve, a jednocześnie przedstawicielem Prus we władzach dolnoreńsko-westfalskiego okręgu Rzeszy. Pełniąc tę drugą funkcję przejawiał aktywną działalność w ramach — nie całkiem jeszcze zdegenerowanych, jak się okazuje — struktur dawnej Rzeszy niemieckiej w okresie bezpośrednio poprzedzającym Rewolucję Francuską i w początkach jej trwania. Dążył do przeprowadzenia pewnych reform politycznych i społecznych. Później był m. in. prezydentem jednej z kamr pruskich. Kariere urzędową zakończył w 1810 r. jako poseł Westfalii przy dworze drezdeńskim.

Doskonale udokumentowana praca I. Dambacher może wzbudzić zainteresowanie zarówno historyków ogólnych i historyków doktryn ekonomicznych, jak i historyków prawa. Dostarcza ona bowiem wielu wiadomości o rozlicznych aspektach życia umysłowego i życia publicznego Niemiec schyłku XVIII i początków XIX w.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Endre Varga, *A királyi curia 1780-1850. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 4. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974, ss. 274.*

Węgry były tym krajem należącym do wielonarodowościowej monarchii nadunajskiej, który najsilniej i najskuteczniej bronił swoich starych, feudalnych instytucji prawno-ustrojowych przed centralizacyjnymi reformami absolutnych władców i rządu wiedeńskiego. Dzieje tych instytucji, głównie z końcem XVIII i w pierwszej połowie XIX stulecia, są od dawna przedmiotem zainteresowań dra E. Vargi, wieloletniego wicedyrektora węgierskich archiwów państwowych, który poświęcił im szereg opracowań, będących rezultatem jego dociekliwych studiów archiwalnych.

Najnowszym osiągnięciem E. Vargi w tej dziedzinie jest monografia, w której traktuje o zwierzchnim organie sądowym Węgier — kurii królewskiej (*curia regis*). w okresie od wstąpienia na tron Józefa II do początków habsburskiego neoabsolutyzmu po zdławieniu Wiosny Ludów i powstania węgierskiego. Książka obejmuje trzy części, z których pierwsza zawiera obraz dziejów omawianej instytucji, jej działalności i roli w życiu społecznym Węgier (*A curia történetének áttekintése. A curia az egykorú társadalomban*, s. 15 - 151), druga poświęcona została organizacji wewnętrznej oraz właściwości rzeczowej i miejscowej kurii (*A curia szervezete és ügyvitele, hatásköre és illetékessége*, s. 155 - 204), podczas gdy w trzeciej znalazła omówienie stosowana w niej procedura (*A curiai peres eljárás*, s. 207 - 256).

Pracę zamyka imponujący wykaz zużytkowanych materiałów archiwalnych oraz spis wykorzystanej literatury, obejmujący publikacje węgierskie i austriackie. Nie ma w nim *Historii ustroju Austrii* O. Balzera (Lwów 1899), co łatwo wytłumaczyć barierą językową, jaka uniemożliwiła Autorowi uwzględnienie także i tej syntezy, w znacznej mierze poświęconej przecież problematyce ustrojowej Węgier. Taką samą barierę postawiono jednak niestety przed potencjalnym niewęgierskim czytelnikiem cennego dzieła E. Vargi, nie opatrując tej starannie zresztą wydanej książki żadnym streszczeniem obcojęzycznym.

LESŁAW PAULI (Kraków)

L'Administration. Les hommes, les techniques, les rouages, red. Jacques Salois, Paris 1974, Hachette, ss. 512, Les sciences de l'action IX.

Prezentowane wydawnictwo, stanowiące rodzaj alfabetycznej encyklopedii współczesnej administracji francuskiej, może być w dużym stopniu użyteczne także dla przedstawicieli nauk prawnohistorycznych. W jego skład weszło 9 poważnych opracowań najważniejszych haseł (opracowania te obejmują przeciętnie po około 30 stron) oraz 350 innych haseł, których nie mała część również przekracza rozmiar 1 strony. Spośród tych 9 podstawowych haseł z perspektywy historyka szczególnie interesująca wydaje się być, oczywiście, „historia administracji” pióra młodego profesora Uniwersytetu w Dijon J. Lafona (s. 310 - 43). Poza nią warto zwrócić uwagę także na zarys ewolucji zakresu francuskiego prawa administracyjnego (hasło „prawo administracji” pióra M. Chemillier-Gendreau, która jest profesorem w Reims — s. 177 - 207) i — w mniejszym już stopniu — na opracowane przez redaktora tomu hasło „biurokracja” (s. 55 - 89).

Pod hasłem „historia administracji” zostały, jak się wydaje, omówione wszystkie podstawowe problemy rozwoju administracji francuskiej od XIV w. do czasów dzisiejszych. Ponadto w wielu ze zwykłych haseł omówiono ewolucję konkretnych już instytucji. Zwłaszcza użyteczne w tym zakresie wydają się hasła poświęcone poszczególnym francuskim ministerstwom. Ewolucja podziału resortowego została zresztą przedstawiona także osobno w formie wyjątkowo czytelnego wykresu (wklejka między s. 416 i 417). Cechą prezentowanego wydawnictwa, na którą warto zwrócić uwagę, jest typowo socjologiczne podejście autorów większości haseł do omawianych przez siebie problemów. W stosunku do kwestii politycznych (a ileż kwestii politycznych wiąże się z administracją — tym „instrumentem dla polityki”!) autorzy zajęli stanowisko wyraźnie lewicowe. Niestety, ta lewicowość nierzadko przeobrażała się w „lewactwo”, co w poważny sposób obniżyło ogólną wartość całego tomu.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Ján Kollár, *Pamäti z mladších rokov života. Hviezdoslavova knižnica — zväzok 211*. Vyd. Tatran, Bratislava 1972, ss. 372.

Wbrew mylącemu tytułowi książka zawiera poza pamiętnikami również dwie inne prace Kollára, to jest: *O dobrých vlastnostiach narodu slovianskeho* (s. 215 - 240) oraz *O literackej vzájemnosti między różnymi szczepami i narzeczami slovianskeho narodu* (s. 241 - 323). Ten wybór prac Kollára zamyka opracowanie wybitnego słowackiego historyka literatury K. Rosenbauma: *Ján Kollár prozaik i teoretik kultury*. Pióra Rosenbauma są też liczne objaśnienia do prezentowanego wyboru prac (s. 338 - 355). Książkę wzbogacają ilustracje i indeks nazwisk.

Pamiętniki (s. 9 - 214) zostały napisane przez Kollára w latach 1836 - 1842 z inspiracji polskiego slawisty Adama Rościszewskiego i obejmują one okres od najwcześniejszych wydarzeń, które Kollár zapamiętał aż po studia akademickie w Jenie (1819). Granicę tę przekracza tylko jeden fragment (s. 207 - 208). Wspomnienia Kollára, choć pisane z dużym odstępem czasu, w okresie, w którym Autor zrezygnował już z rewolucyjnego tonu swoich najlepszych dzieł poetyckich, są nieocenionym źródłem wiadomości dotyczących nie tylko samego Kollára, ale i szerzej — słowackiej sprawy narodowej. Na podstawie lektury łatwo prześledzić można jakoś i system szkolnictwa na terenie Słowacji jak i w Niemczech, włącznie z przykładem, ale obszernie podanymi tytułami obcojęzycznych lektur, które były w oryginałach dostępne dla uczniów szkoły średniej w Kremnicy i Bańskiej Bystrzycy (z nich obok Kotzebuego, podstawowe dzieła Hobbesa, Monteskiusza, Rousseau, Spinozy, Woltera czy Volneya). Ciekawie, choć w kilku tylko wzmiankach zarysowano konflikty narodowe słowacko-niemieckie i słowacko-węgierskie. To zderzenie z obcym narodowo żywiołem — często nieprzyjaznym — jest chyba jednym z podstawowych źródeł wytworzenia świadomości narodowej późniejszego ideologa słowiańskiej wzajemności.

Są też inne wydarzenia dla Kollára wielce znaczne: przemarsz oddziału rosyjskiego przez Mošovce, wracającego na wschód po porażce z wojskami francuskimi w grudniu 1805 r. Dla Autora *Góry Stawy* była to pierwsza okazja zaobserwowania podobieństw języków słowiańskich. W późniejszym okresie słowiańskie inspiracje wzrastają. Są to kontakty z wybitnymi osobistościami nauki, takimi jak: Palacký, Doborovský, Hanka czy Jungmann. Interesująco przedstawił Kollár atmosferę uniwersytetu w Jenie, gdzie studiowało w tym czasie 30 Słowaków, swoje kontakty z profesorami i wybitnymi przedstawicielami niemieckiej kultury (m. in. Goethe), okoliczności zabójstwa Kotzebuego przez Sanda oraz opis uroczystości wartburskiej. Z kart pamiętnika wyraźnie da się odczytać zaniepokojenie władz węgierskich uczestnictwem uherskich studentów w tej antyfeudalnej demonstracji. Czytelnika zainteresować może również wykaz dzieł spalonych na wartburskim wzgórzu w dniu 18 X 1817 r. Obserwacja śladów życia słowiańskiego w Niemczech i kontakty z Serbami łużyckimi były poważnym źródłem słowiańskiej świadomości Kollára. Dwuletni pobyt w Jenie był dla Kollára okazją do zapoznania się przede wszystkim z filozofią niemiecką, której echa często będą powracać w jego dziełach. Będą to powroty przede wszystkim do Herdera, którego myśl wyraźnie inspirowała teorię słowiańskiego ruchu narodowego pierwszej połowy XIX w.

Druga część książki jest kazaniem wygłoszonym przez Kollára w 1822 r. jako pastora w Peszcie. To dwuczęściowe kazanie ma charakter prawie zupełnie świecki. W pierwszej części podano wykaz dobrych właściwości narodu słowiańskiego (pobożność, pracowitość, niewinna wesołość, umiłowanie swojego języka i tolerancja narodowa), poprzedzony definicją narodu jako jedności ludzi, jednego języka i obyczajów. Część druga kazania stanowi konsekwencję pierwszej. Skoro naród słowiań-

ski posiada takie piękne cnoty i właściwości, nikt nie ma prawa mu ubliżyć i prowadzić akcji wynarodowienia, natomiast Słowianie mają obowiązek jeszcze większej dbałości o swój naród i język. Kazanie jest więc w sumie interesującą próbą uzasadnienia wolności narodowej dla narodu słowackiego. I definicja narodu, i niektóre argumenty obronne powtórzą się później z pewnymi odmianami w doktrynie narodowej L'udovíta Štúra¹.

Rozprawa o wzajemności słowiańskiej jest klasyczną pozycją w zestawie dzieł dotyczących współpracy kulturalnej Słowian. Była ona tłumaczona na wiele języków słowiańskich. Oddziaływanie jej było niesporne, choć dla ruchu narodowego Słowaków lat czterdziestych XIX w. była to już poważna przeszkoda: Kollár ujmował Słowaków w szczepie czechosłowackim, jako składnik narodu słowiańskiego, gdy tymczasem Štúr dążył do językowej, tj. narodowej emancypacji Słowaków. Rozprawa Kollára była już wielokrotnie przedmiotem analizy naukowej².

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

Then and Now, 1799 - 1974. Commemorating 175 Years of Law Bookselling and Publishing, London 1974, Sweet & Maxwell, ss. XII+220.

Zasłużone londyńskie wydawnictwo Sweet & Maxwell uczciło 175 rocznicę swego istnienia wydaniem zbioru rozpraw poświęconych ewolucji prawa angielskiego w latach 1799 - 1974. Zbiór zawiera omówienie rozwoju prawie wszystkich gałęzi prawa. Znalazły się więc w nim krótkie opracowania ewolucji prawa handlowego, Common Law, prawa konstytucyjnego, prawa karnego, prawa samorządu terytorialnego, procedury cywilnej i prawa rzeczowego, jak również charakterystyki ewolucji myśli prawniczej, rozwoju wydawnictw prawniczych i przemian „profesji prawniczej”. Wśród autorów przeważali profesorowie wydziałów prawa. W gronie autorów znalazło się także czterech przedstawicieli praktyki, były wydawca ważnego czasopisma prawniczego oraz były dyrektor obchodzącego swoje 175-lecie domu wydawniczego.

Poziom zamieszczonych w omawianym tomie opracowań jest bardzo różny. Znalazły się w nim bowiem, co nie może być w tego typu wydawnictwie niespodzianką, także eseje bądź zarysy popularne. Kilka jednak opracowań wydaje się posiadać poważniejszą rangę naukową. A. W. B. Simpson interesująco omówił ewolucję Common Law, zwracając uwagę na ilościowe, a przez to jakościowe, zmiany w łonie „legal profession”, na wzrost znaczenia ustawodawstwa jako źródła prawa, na rozwój nauczania prawa na uniwersytetach i na jego rosnący wpływ na kształtowanie się systemu prawnego oraz, wreszcie, na przeobrażenia w strukturze sądów i zanikanie sądów przysięgłych. J. D. B. Mitchell więcej niż o rozwoju prawa konstytucyjnego w jego ścisłym znaczeniu pisał o rozwoju i współczesnych problemach administracji. Podobnie I. H. Jacob zajął się nie tylko ewolucją procesu cywilnego, lecz również przeobrażeniami sądownictwa cywilnego. Wreszcie E. F. George zwrócił uwagę na coraz większe zbliżanie się do siebie Common Law i Equity Law w

¹ Por. J. Ciągwa, *Wolnościowa argumentacja L'udovíta Štúra*, „Prace Prawnicze” VI, Katowice 1975.

² M. in. z okazji przypadającej w 1953 r. setnej rocznicy śmierci Kollára: Ján Kollár, *O literárnej vzájomnosti*, preložil, štúdiu a poznámky napísal K. Rosenbaum, Bratislava 1954; Jan Kollár, *Wybór pism*, wydał H. Bałowski, Wrocław 1954.

dziedzinie prawa rzeczowego. Łącznie prezentowany zbiór pozwala na poznanie podstawowych problemów ewolucji całego prawa angielskiego w ciągu ostatnich 175 lat.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Antony Polonsky, *The Politics in Independent Poland 1921 - 1939. The Crisis of Constitutional Government*, Oxford 1972, Clarendon Press, ss. XVI+572.

We wstępie Autor określił swe zadania następująco: przedstawienie historii Polski lat 1921 - 1939 i zdefiniowanie praktyki ustrojowej II Rzeczypospolitej w tym okresie, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji po zamachu majowym. Punktem wyjścia stały się tu dwa założenia: 1) w 1926 r. w Polsce demokracja liberalna została zastąpiona przez „półkonstytucyjną demokrację kierowaną”, rozpoczął się stały rozwój ustroju w kierunku autorytarnym, widoczny zwłaszcza po 1930 r., 2) nie zakończony jednak stworzeniem systemu totalitarnego.

Polonsky zaczyna pracę od przypomnienia genezy niepodległości oraz opisu stosunków społecznych i politycznych w państwie (rozdz. I i II). Po krótkim opisie lat 1922 - 1926 (rozdz. III) Autor omawia zamach majowy (rozdz. IV). Analizując czasy pomajowe Polonsky opiera się na powszechnie przyjętej chronologii wyodrębniającej następujące okresy i wydarzenia: 1926 - 1928 (rozdz. V — *Rząd Pracy*), 1928 - 1930 (rozdz. VI — *Narastający konflikt z parlamentem*), 1930 r. (rozdz. VII — *Zwarcie*), 1930 - 1935 (rozdz. VIII — *Po Brześciu*) i okres 1935 - 1939 w rozdz. IX (*Polska bez Piłsudskiego, rozwój sytuacji politycznej*) oraz rozdział X (*Ekonomia. Miejszości narodowe i polityka zagraniczna*).

Książkę kończy podsumowanie, w którym Polonsky dochodzi do następujących wniosków. Rok 1939 pokazał, że armia polska nie była dobrze przygotowana do wojny. Państwo nie rozwiązało problemów ekonomicznych społeczeństwa. Niepodległa Polska poniosła wiele niepowodzeń w ułożeniu stosunków z mniejszościami narodowymi, „które do 1939 r. były głęboko wyobcowane z państwa” (s. 506 i n.), oraz „ani demokratyczna konstytucja z 1921 r., ani półautokratyczny reżim Piłsudskiego nie był zdolny rozwiązać podstawowych problemów społecznych” (s. 508). Ten ostatni zarzut Autor uważa za najważniejszy, rozwijając go wskazuje na niedopasowanie parlamentaryzmu do rzeczywistości polskiej. Zamach majowy to naturalna konsekwencja tego faktu. Polonsky przyczyn rozwoju wydarzeń z lat 1926 - 1930 szuka w osobowości Piłsudskiego, w anachronizmie będącym immanentną cechą psychiki Marszałka. Ten anachronizm doprowadził do nieumiejętności znalezienia *modus vivendi* z kolejnymi parlamentami.

Odrębnym problemem jest analiza systemu politycznego i ustrojowego II Rzeczypospolitej. Uwaga Autora skupia się na okresie 1930 - 1939, który przynosi ważne zmiany. Wydarzenia tych lat „powodują”, że sanacja staje się coraz bardziej autorytarna”. Po 1930 r. rząd stawał się coraz bardziej oderwany od społeczeństwa. Po śmierci Piłsudskiego obóz sanacji podzielił się na tych, którzy pragnęli powrotu do rządów konstytucyjnych i tych którzy pragnęli otwartego autorytaryzmu. Autor zwraca uwagę, że wzrost prawicowego ekstermizmu zarówno w obozie rządzącym, jak i na prawicy nacjonalistycznej był z pewnością kłopotliwy dla przyszłej politycznej ewolucji w kraju (s. 512).

Oceniając pracę Polonsky'ego należy wysoko ocenić fakt wydania tak dokładnej i źródłowej historii Polski z lat 1921 - 1939 w sytuacji, gdy dotychczas brak jest podobnej publikacji. Podstawą dla rozważań Autora była szeroka kwerenda w archiwach polskich i zagranicznych. Książkę zamyka olbrzymia i przejrzysta bibliografia zawierająca ponad 900 pozycji książkowych. Polonsky dużo uwagi poświęcił źródłom i opracowaniom emigracyjnym.

WŁADYSŁAW T. KULESZA (Warszawa)

Ele R á k o š — Štefan R u d o h r a d s k ý, *Slovenské národné orgány 1943 - 1968*. Edícia Dejiny správy 1. Slovenská archívna správa. Bratislava 1973, s. 637.

Obszerna publikacja stanowi monografię słowackich organów narodowych od czasu ich powstania aż do federalnych przemian ustrojowych w Czechosłowacji w jesieni 1968 r., tj. praktycznie do końca ich działalności (gdy chodzi o Zbor *povernikov* i *povernictva*) lub też do końca ich działalności w dawnym charakterze (Slovenska národná rada). Praca została oparta na bogatych źródłach archiwalnych Państwowego Słowackiego Centralnego Archiwum (SSŮA) w Bratysławie, archiwach prezydium rządu, zgromadzenia narodowego, Instytutu Marksizmu-Leninizmu KC KPCz i KC KPS, dokumentach Literackiego Archiwum Macierzy Słowackiej w Martinie, szeregu archiwów słowackich miast wojewódzkich i powiatowych oraz Niemieckiego Centralnego Archiwum w Poczdamie. Autorzy wykorzystali też materiały kancelarii Słowackiej Rady Narodowej, zbiory norm prawnych, wydawnictwa źródłowe, dokumenty publikowane oraz bogaty zestaw literatury przedmiotu i publicystyki. Takie przygotowanie pozwoliło na wszechstronne przedstawienie problematyki w zakresie prezentowanego tytułu.

Książka składa się z trzech części. Pierwsza nosi tytuł: *Przekrój historyczno-politycznego rozwoju słowackich organów narodowych* (s. 15 - 280). Ujęto tu omówienie całego okresu istnienia słowackich organów narodowych przed federacją, o czym świadczą choćby tytuły pierwszego (*Powstanie i początki działalności nielegalnej SRN*) i ostatniego (*Rozwój zmierza ku federacji*) fragmentu tej części. Część druga omawia *Rozwój organizacyjny centralnych urzędów słowackich organów narodowych* (s. 281 - 441). Przedstawiono tu główne rysy struktury słowackich organów narodowych oraz problematykę Urzędu Prezydium SRN i Urzędu Prezydium Kolegium pełnomocników (Urad Predsednictva Zboru povernikov). Przedmiotem dalszych fragmentów tej części jest omówienie w ujęciu historycznym struktury i działalności poszczególnych organów wykonawczych, głównie pełnomocnictw (*povernictiev*) w dziedzinie przemysłu i handlu; rolnictwa i leśnictwa; wyżywienia i przemysłu spożywczego; komunikacji; techniki, budownictwa i gospodarki wodnej; finansów; szkolnictwa, kultury, oświaty, informacji i kultury fizycznej; zdrowia i opieki społecznej; sądownictwa; planowania, statystyki i kontroli; spraw wewnętrznych i gospodarki terenowej. Część trzecia monografii (s. 443 - 573) to *Skład personalny, treść obrad i normy dotyczące słowackich organów narodowych*. Zgodnie z tytułem tej części przedstawiono tu wykaz przewodniczących SRN i przewodniczących Kolegiów pełnomocników, a także skład personalny SRN i jej organów, jak i skład Kolegium pełnomocników. Treść obrad dotyczy SRN i jej prezydium w okresie 1944 - 1968. Najważniejsze dokumenty dotyczące słowackich organów narodowych obejmują 15 aktów, m. in. umowę bożenarodzeniową z 1943 r. oraz istotne ze względu na wprowadzenie do ustroju Czechosłowacji pewnych elementów federalizmu trzy umowy praskie zawarte między rządem czechosłowackim i SRN 2 VI 1945 r., 11 IV 1946 r. i 27 VI 1946 r. Ostatnim fragmentem części trzeciej jest przegląd norm prawnych dotyczących słowackich organów narodowych z podziałem na dziewięć grup, według kryterium rangi ustawodawczej aktu, od ustaw konstytucyjnych do zarządzeń ministrów i pełnomocników. W trosce o interes zagranicznego odbiorcy książki monografię zaopatrzone w obszerne streszczenia obcojęzyczne (s. 574 - 597) w języku rosyjskim, francuskim i niemieckim.

Korzystanie z publikacji ułatwiają zamieszczone w niej wykazy skrótów oraz skorowidze alfabetyczny i rzeczowy. Omawiana publikacja w sposób kompleksowy przedstawia skomplikowany wewnętrznie rozwój słowackich organów narodowych w okresie ćwierćwiecza. Linia rozwoju słowackiej reprezentacji jest zawiła, wzmagająca się wprawdzie w kolejnych podstawowych aktach konstytucyjnych z lat

1948, 1956 i 1960, ale w praktycznym działaniu poznaczona różnymi kryzysami. Szczegółowe przedstawienie niewątpliwie dużej wartości książki wymagać będzie fachowej recenzji specjalistów prawa konstytucyjnego. Już teraz jednak jest sprawą niewątpliwą, że monografia ta będzie bardzo potrzebna wszystkim zainteresowanym ustrojem Czechosłowacji w latach 1943 - 1968 i badającym specyficzny model rozwiązania problemu wzajemnego stosunku dwu narodów.

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

